

УДК 332.133.6

КЛАСТЕРИ ЯК ФОРМА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛОКАЛЬНИХ ВИРОБНИЧИХ СИСТЕМ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ¹

СВГЕНІЙ КУРИЛЯК,*аспірант кафедри міжнародного менеджменту і маркетингу
Тернопільського національного економічного університету*

У статті розкрито природу, зміст та понятійний апарат процесів кластеризації, їх взаємозв'язок із концепцією нового регіоналізму. Формулюються методи визначення та використання конкурентних переваг при створенні кластера; розвиток підприємств, що становлять його структуру; формування кластерної політики щодо периферійних (депресивних) регіонів. Наводяться критерії, що можуть бути основою відбору цільових кластерів. Показано значення для формування кластера промислової атмосфери в регіоні й гуманітарної інфраструктури.

Ключові слова: агломерація, інституційна насиченість, "інституційна забудькуватість", інфраструктура, кластер, конкурентні переваги, новий регіоналізм, периферійний регіон, теорія промислового району.

Постановка проблеми. В економічній науці є багато "вічних" проблем, які в усі часи й для всіх народів не втрачають своєї актуальності. Виробництво, земля, багатство, праця, капітал, попит, пропозиція, ціна, доходи, витрати - ці та ряд інших категорій тривалий час досліджуються, і ми поглиблюємо знання про них із прив'язкою до умов існування суспільства на певний час. Серед них рівноправне місце за значенням займає проблематика продуктивності, обумовлена організацією виробництва, до якої ще із часів Платона представники суспільних наук виявляли великий інтерес. Проте нового значення їй надав Адам Сміт, який до системи організації виробництва включив територіальний фактор й обґрунтував тезу, що розподіл праці відкриває населенню можливості забезпечення добробуту в рамках обмеженої території. Він показав існування загрози для націй, які через відсутність здатності до організації або з інших причин не спроможні найбільш доцільно використати переваги свого місця проживання.

Фактори, що спонукають до прогресу в локальних кордонах виробничих систем, дослідив А. Маршалл у другій половині XIX століття. У роботі "Принципи економічної науки" (Principles of Economics, 1890-1891) він показав, що причинами локалізації виробництва можуть бути природні умови та покровительство двору. Останнє нині може інтерпретуватися як створення умов з боку державних органів для припливу капіталу. Навколо спеціалізованих підприємств виникають допоміжні виробництва з постачання основних інструментів і матеріалів та

організації засобів сполучення. Ця спрощена схема нині суттєво ускладнилась, але у найзагальнішому розумінні вона не застаріла. Мало того, в умовах глобалізації загострилася проблема територіальної організації виробництва, створення альянсів та об'єднань підприємств, які спроможні інтегрувати загальнолюдські й локально-територіальні переваги та досягнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробка проблем територіального розміщення виробництва на кластерній основі нині привертає увагу багатьох іноземних фахівців, особливо тих, які працюють у рамках концепцій "нової міжнародної економіки", "нової міжнародної торгівлі" і "нової економічної географії". Серед них Г. Бекаттіні (Becattini), Р. А. Бошма (Boschma), Й. Ф. Бреннан (Brennan), С. Бреші (Breschi), Г. Дурантон (Duranton), В. Елснер (Elsner), П. Кругман (P. Krugman), П. Кукке (Cooke), Б. Люндваль (Lundvall), Ф. Малерба (Malerba), Д. Одреш (Audretsch), М. Портер (M. Porter), Д. Пуґа (Puga), М. Стоппер (Storper), Е. Й. Фезер (Feser), М. Фельдман (M. Feldman), Е. В. Хілл (Hill) та інші. Переважно це дослідники, у публікаціях яких висвітлюється певний відокремлений напрямок кластерної організації.

Проблеми кластерної політики вже потрапили в поле зору українських науковців і практиків. З питань упровадження кластерів найбільш відомі праці О. Анненкової, О. Варяниченка, М. Войнаренка, Н. Внукової, В. Гейця, В. Жерухи, Б. Заремського, В. Захарченка, В. Івченка, І. Косача, О. Кузьміна, А. Мельник, А. Олійника, Б. Патона, С. Соко-

¹ Стаття підготовлена за результатами дослідження в рамках проекту "Сьомої рамкової програми" Європейського Союзу "Функціонування системи місцевого виробництва в умовах економічної кризи (порівняльний аналіз і бенчмаркінг для країн ЄС та поза його межами)" ["Functioning of the local Production Systems in the Conditions of Economic Crisis (Comparative Analysis and Benchmarking for the EU and Beyond)"]. Угода про надання гранту PIRSES GA-2011-295050.

ленка, С. Ступака, Л. Федулової, О. Хіменка, О. Яшкіної. Кластеризація висвітлюється в публікаціях регіоналістів, особливо при дослідженні транскордонної співпраці, зокрема у роботах І. Бакушевич, Н. Блажевич, Н. Внукової, В. Демченко, Т. Мельник, Н. Мікули, В. Підвисоцького. Проте в наявних працях недостатньо системно аналізуються й узагальнюються результати досліджень зарубіжних науковців. Поза тим, практично не здійснюється аналіз фундаментальних аспектів, пов'язаних із теорією й методологією функціонування кластерних утворень та адаптацією західних моделей до умов України.

Мета статті - розвиток теоретико-методологічних засад кластерної організації функціонування виробничих систем та їх системне представлення.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація економічних процесів не знівелювала значення відносин, що складаються на місцевому рівні. Навпаки, загострилася потреба в пошуку нових форм локалізації економічних відносин у сфері виробництва, що спроможні становити органічну, проте й відносно автономну частину глобальної економіки. До них нині відноситься така форма як кластери, які хоча й мали місце в економічній історії, однак суттєвого значення набули в наш час і потребують нового осмислення відповідно до викликів сьогодення. Це завдання реалізується в рамках концепції "нового регіоналізму" ("new regionalism"), яка особливо популярна серед економічних географів і представників суміжних наук [6, р. 327-344; 19, р. 379-395; 21, р. 804-829; 22, р. 293-311]. Ідеться про твердження, що регіональний розвиток має ґрунтуватися насамперед на внутрішніх конкурентних перевагах, які реалізуються в рамках місцевої економіки та перевагах міжсекторного виробництва за умов передачі значної частини владних повноважень регіональним органам. При цьому останні перероджуються в багатопрофільну корпорацію, що конкурує з іншими регіонами у створенні сприятливих умов для господарської діяльності з урахуванням законів розвитку наукового, інформаційного та інноваційного потенціалів.

Однак, за деякими оцінками, ще немає достатньо глибоких публікацій, у яких були б критично проаналізовані теоретичні й практичні складові кластерної концепції в системі нового регіоналізму [8, р. 959]. Саме цим браком досліджень частково пояснюється ситуація, за якою "кластер" залишається в ряду нечітких і хаотично трактованих концепцій, якій не вистачає наукової чіткості й узгодженості. Зрештою, з точки зору Штайнера, "усе ще досить нечітка природа кластерів створює проблеми розробки їх теоретично обґрунтованого визначення, емпіричної оцінки, рекомендацій щодо економічної політики та оцінки її ефективності" [33, р. 1]. Попри такий стан речей, у цілому успішна практика використання кластерного підходу в управлінні регіональною й локальною економікою дає достатньо підстав для надання йому пріоритету порівняно з іншими формами територіальних виробничих систем.

Взаємозв'язок концепції нового регіоналізму й кластерної системи просторової організації виробництва має місце в сенсі загального й особливого. Теорія та практика нового регіоналізму розвивається переважно як глобальна тенденція, яка виявляє себе на міждержавному рівні. Його формою є співпраця урядів і недержавних гравців зі сфери бізнесу й громадянського суспільства [Див. 39, 26]. Концепція нового регіоналізму відображає багатовекторні процеси в міжнародних відносинах на певних сегмен-

тах глобального простору. Вони різнопланові й можуть розвиватися як вшир (за типом ОЧЕС), так і вглиб (відповідно руху до "Європи регіонів" у рамках Європейського Союзу). Кластерна форма організації виробничих систем у концепції нового регіоналізму має розглядатися як економічна складова територіального розміщення виробництва з огляду на інтереси регіону в плані забезпечення високого рівня якості життя населення.

Кластерна організація виробництва в сучасних умовах отримує визнання на державних та наддержавному рівнях, що засвідчує зростання її ролі у світовій економіці. Це знайшло своє вираження в законотворчості та урядових рішеннях низки європейських і північноамериканських держав. Серед них варто відзначити урядовий Департамент торгівлі і промисловості Великої Британії [10], Організацію економічного співробітництва та розвитку [28] і Європейську Комісію [12]. Ці заходи спрямовані на підтримку R & D², формування кадрового забезпечення кластерної організації, залучення венчурного капіталу, розвиток кластерної ідентичності серед об'єднаних підприємств. 4 вересня 2012 року набрав чинності Закон України "Про індустріальні парки", над яким у Верховній Раді тривала робота чотири роки й у рамках норм якого передбачається створення перших десяти індустріальних парків.

Прихильники кластерної форми організації економічних відносин концентрують свої зусилля переважно на використанні конкурентних переваг географічної близькості суб'єктів підприємництва з метою забезпечення високої продуктивності та її зростання й лідерства в інноваційній діяльності. Основою всіх дискусій щодо змісту поняття "кластер" є визначення М. Портера, яке було ним сформульоване ще у 80-х роках минулого століття. У його концепції "кластери - це географічне зосередження взаємопов'язаних компаній та інституцій у певній сфері. Кластери охоплюють ряд поєднаних галузей та інших суб'єктів, важливих із точки зору конкуренції. Вони включають, наприклад, постачальників спеціалізованих виробничих ресурсів, - компонентів, обладнання та послуг, а також постачальників спеціалізованих інфраструктурних послуг. Кластери також часто простягаються вертикально - вниз по ланцюгу створення вартості - аж до каналів розповсюдження і покупців, та горизонтально - до виробників взаємодоповнюючих товарів та компаній у галузях, споріднених за типом праці, технології чи ресурсів виробництва. Нарешті, багато кластерів включають державні чи інші інституції - університети, агенства зі стандартизації, аналітичні центри, постачальників зі сфери професійного навчання та торговельних асоціацій, - що надають спеціалізовані освітньо-професійні послуги, інформаційне, дослідне та технічне забезпечення" [30, р. 78]. Узавши за відправний пункт визначення М. Портера, можна розвинути ідею кластера з огляду на варіації об'єднання підприємств за місцевим чи регіональним, галузевим чи міжгалузевим, національним чи міжнародним, знаннєвим чи прикладним принципами. При цьому має бути прийнята точка зору М. Портера, що кластери можуть бути прив'язані до регіону або з'являтися на національному рівні.

Розвиток кластерної організації виробництва в якісному й кількісному аспектах привернув увагу фахівців різних галузей знань. Зрозуміло, що на-

² Науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи.

самперед вона стала об'єктом і предметом для науковців з економіки й географії, які у своїй масі більше, аніж представники інших галузей знань, досліджують кластери. Звертає на себе увагу, що в дослідженнях економістів акцент робиться на галузевих і міжгалузевих зв'язках та притаманній їм конкуренції [1, р. 630-640; 29; 30, р. 76-90; 38, р. 121-140]. З іншого боку, для географів з огляду на професійну компетентність найважливішою є проблема агломерації економіки в промисловій зоні та просторова концентрація виробництва й бізнесу [9, р. 225-237; 25, р. 293-313] кластерної політики щодо периферійних (депресивних) регіонів

З огляду на історію економічної думки концепція географічного кластера виросла з теорії промислового району (Industrial Districts) і формувалася на ідеї розвитку в рамках жорсткої територіальної обмеженості. При цьому вирішувалися завдання знаходження таких конкурентних переваг, які перекривають конкурентні переваги відкритої економіки. Авторство теорії промислового району визнається за А. Маршаллом, який виділив дві ефективні виробничі системи: великі вертикально інтегровані виробничі одиниці й концентрацію багатьох дрібних фабрик, що спеціалізуються на здійсненні певної фази загального виробничого процесу в межах визначеної території. Поглибив розробку проблеми промислового району в дослідженнях постфордівської гнучкої спеціалізації Г. Бекаттіні. У його інтерпретації вони набувають форму функціональної наповненості промислових агломерацій, у яких інтегруються інтереси і суспільства, і бізнесу [3]. Щодо промислових агломерацій, то їх переваги, відповідно до концепції А. Маршалла, формулюються сучасними дослідниками за трьома позиціями зниження витрат локального походження: зростання проміжних і допоміжних галузей промисловості, які надають спеціалізовані послуги; розвиток пулу кваліфікованої робочої сили; створення потрібної інфраструктури та інших колективних ресурсів [24, р. 429-449]. Залишаючись дещо поза межами загальновибраної економічної теорії, агломерація стала основною темою в дослідженнях міст та регіонів. Згідно з традиційною концепцією А. Маршалла, переваги агломерації полягають у знижених витратах, що виникають унаслідок дії трьох типів "економії на розміщенні": зростання різних проміжних та допоміжних галузей, що забезпечують постачання спеціалізованих ресурсів виробництва; зростання чисельності кваліфікованої робочої сили; створення цільової інфраструктури та інших колективних ресурсів. Цей підхід доповнюється нині факторами знань та інформації зовнішніх ефектів [24, р. 429-449; 37]. Однак у контексті передбачуваного переходу до економіки знань у більш сучасних роботах застосовується інший підхід, що надає особливого значення ефектам переливу знань та інформації.

Організація кластерних виробничих систем і в наш час потребує визначення їхніх конкурентних переваг та створення системи їх використання. Сучасна практика вирішення цього завдання будується на так званій "діамантовій" моделі конкурентних переваг, відомій також як "ромб конкурентних переваг", розробленій М. Портером на основі оцінки статистичних даних більш як 100 фірм [29]. Система М. Портера визначає ключові елементи середовища компанії, від яких залежить її міжнародна конкурентоспроможність. Зрозуміло, що при формуванні кластера й у процесі управління ним має вивчатися

потенціал конкурентоспроможності, який забезпечується елементами ромба. Їх інтерпретацію стосовно до кластера визначили К. Штайнле, Г. Шіле та К. Мітцнер таким чином [34, р. 237]:

1. Факторні умови, які можна розділити на "базові фактори", такі як природні ресурси й некваліфікована робоча сила, і "фактори вищого порядку", такі як висококваліфіковані кадри, наприклад, інженери та вчені. Конкурентна перевага значною мірою залежить від наявності й дієвості факторів вищого порядку, які є унікальними для кластерів і які важко імітувати іншим акторам.

2. Умови місцевого попиту, які відображені в його величині та складності. Ідеться про добре обізнаних покупців, які володіють інформацією про міжнародні тенденції, спроможні впливати на якість стандартів, обсяг нововведень і технологічний прогрес держави в цілому.

3. Споріднені та підтримувальні галузі, які можна використати для обміну ідеями, знаннями та навичками. Наявність місцевих постачальників та фірм, що використовують подібні чи ідентичні технології для виробництва взаємодоповнюючих товарів, забезпечує можливість створення економічно вигідного співробітництва, наприклад, спільних підприємств з розробки R&D проектів.

4. Фірмова стратегія, структура й конкуренція відіграють важливу роль у моделі діаманта М. Портера. Потужна база місцевих конкурентів є одним із основних стимулів інновацій і модернізації.

Ці чотири детермінанти утворюють взаємопов'язаний і динамічний комплекс, де кожен елемент впливає на інші три. Одночасна наявність усіх факторів і подвійна направленість взаємозалежності між усіма детермінантами приводить до утворення середовища, що сприяє формуванню кластерів.

Створення кластерів - це не є механічний процес, який забезпечує зміну учасників партнерських відносин, надання пріоритетів регіональним чи місцевим фірмам у розміщенні замовлень і т. ін. Кластерна організація обумовлює, як правило, потребу в більшій або меншій зміні внутрішньої організації підприємств-членів об'єднання, їх цілей і місії. Насамперед, підприємства-лідери намагаються (і часто безуспішно) перебрати на себе додаткові замовлення. Одночасно вони формують або наближують до себе та в певних формах підпорядковують суміжників. Відносно новим у цих процесах є формування бізнес-груп придбаних або новостворених одним власником підприємств, попри галузеві й кількісні відмінності між ними.

Економічною наукою до сьогодні не розвинута теорія, відповідно до якої було б можливим прогнозувати вплив кластерної організації на розвиток підприємств, які складають їх структуру. Частіше для самого підприємства цей розвиток виражається в змінах внутрішньої організації, розмірів, чисельності працівників, системи управління і т. ін. Вони здійснюються переважно шляхом емпіричних аналітичних розрахунків й обґрунтувань, в основі яких лежить досвід й організаційні знання. Нерідко зміни не сприймаються наявним персоналом підприємства і його менеджментом. Саме тому зазвичай безліч підприємств, із яких формується певний кластер, попри їх різну предметну спеціалізацію, юридично належать одному власнику. Це забезпечує прискорення процесів утворення кластера й налагодження його ефективного функціонування.

Дослідження засвідчують, що утворення бізнес-

груп відбувається двома шляхами: створенням нових компаній або придбанням існуючих, що є свідченням впливу промислової агломерації на організаційні форми підприємств. При цьому спостерігається тенденція ширшої представленості груп всередині промислових районів, аніж за їх межами. Крім того, групи в промислових районах є менш диверсифіковані й більш просторово сконцентровані, аніж групи за їх межами [4, р. 508].

Кластерні форми організації ще не сягнули такого рівня розвитку, за якого можна не зважати на національні особливості, як це характерно для економіки транснаціональних компаній, відмінності між якими визначають переважно галузеві фактори. Саме тому в економічній науці набула поширення ідея про "шаблони - *emplates*" національного кластера, розвинута Фезером і Бергманом [13, р. 1-19]. Основу їхньої теорії складає надання фактороутворюючого значення переважачим у регіоні міжгалузевим зв'язкам, що визначені М. Портером [30, р. 76]. При створенні кластера вони виконують роль "дорожньої карти" для фахівців із планування регіонального розвитку як такі, що опанували сильні сторони території й можуть "співпрацювати" з підприємствами нових для нього галузей. При цьому всі члени кластера мають можливість отримувати ефект від конкурентних переваг галузі, конкурентних переваг регіону й синергійних похідних. Для цього стратегія кластера повинна спиратися на використання конкурентних переваг регіону без втрати переваг галузевого характеру при обов'язковому "виращуванні" й формуванні нових напрямків діяльності.

Як свідчить досвід США, використання національних кластерних шаблонів має значні перспективи в тих регіонах, які переживають зменшення кількості кластерів. Для США це текстильні кластери в південно-східних регіонах [18, р. 317]. Економічним центром з освіти й досліджень міста Цинциннаті (Cincinnati) штату Огайо, що здійснював ідентифікацію промислових кластерів з метою спрямування зусиль на економічний розвиток, сформульовані шість критеріїв, що можуть бути основою відбору цільових кластерів [Наводиться за джерелом: 18, р. 317-318]:

- кластер має забезпечувати високу середню заробітну плату, позитивно впливаючи на місцеві доходи;

- кластер має забезпечувати сильну базу зайнятості (відсоток зайнятих у кластері певного регіону) для досягнення успіху (за винятком тих регіонів, що намагаються переорієнтуватись на іншу галузь);

- кластер має охоплювати галузі, які не обмежуються розвитком місцевої економіки; а створюють чи розширюють експортну базу, щоб залучити капітал у регіон ззовні, сприяючи його економічному розвитку за принципом мультиплікатора;

- кластер має включати високорозвинені підприємства державних і місцевих органів влади, що вказує на його сильну присутність у регіоні по відношенню до національної економіки;

- кластер має сприяти зростанню зайнятості населення країни. Пов'язаність розвитку кластера із загальнонаціональними процесами створює умови для того, щоб "спіймати хвилю", яка сприятиме зростанню місцевої економіки;

- кластер має сприяти значному приросту економіки, обумовленому використанням місцевих факторів (локальне зростання мінус національне зростання).

При розробці кластерної політики локального рівня

враховуються розміри країни, галузева розгалуженість економіки та регіональна спеціалізація. Це обумовлює потребу у визначенні кількості кластерів та їх спеціалізації. Для випадків, коли на певних територіях країни концентрується розміщення переважної частини підприємств галузі, попередній економічний розвиток уже сам по собі обумовлює основу кластерної політики. Особливо ця умова важлива для загальновідомих і конкурентоспроможних на міжнародному рівні кластерів. Така методика успішно використовувалася в Бразилії як для великих кластерів, так і для локальних виробничих систем щодо авіаційного кластера EMBRAER у Сан-Хосе-дус-Кампусі, у галузі телекомунікаційного обладнання в Кампінасі та ряді інших кластерів у таких традиційних галузях, як виробництво взуття, меблів, кераміки, текстилю й одягу. Для України вона може бути прийнята в кластерах авіаційної, металургійної та деяких обробних галузей. Загалом, формування організаційних об'єднань кластерного типу актуальне в науково-орієнтованих секторах та секторах, які мають реальні перспективи зростання на використанні ідеології "економії від масштабу". Що стосується традиційних секторів, то для них ця організаційно-правова форма не є важливою.

У розробці кластерної проблематики незаслужено мало уваги приділяється територіальному аспекту. Нині вже не можна цілком задовольнитися посиленням на М. Портера щодо обмеженості кластера певною територією. Як правило, за цим твердженням приховується підтекст, що для створення кластера має обиратися визначена адміністративна одиниця. Гносеологічні корені такого розуміння криються в практичності засновників, яким легше мати справу з мінімальним колом чиновників. Однак для успіху кластера варто брати за основу еластичний підхід. Адже його засновкам доцільно визначити власну територію, кордони якої можуть не співпадати з адміністративним поділом. У просторовому підході має домінувати визначення кордонів територіальних конкурентних переваг, які можна задіяти для успішного функціонування кластера. Серед них можуть бути такі, як уникнення високих витрат у щільному міському середовищі, транспортні зручності, наявність кваліфікованої робочої сили, доступ до інформаційних ресурсів тощо.

А. Маршалл виокремив тенденцію переходу від домінують значущих відносин фірм однієї галузі до утворення невеликих, прихильних одна до одної й вертикально інтегрованих груп фірм, які завдяки співпраці формують своєрідну "експортну економіку". П. Кук узагальнив ідею А. Маршалла як таку, що ґрунтується на трьох ключових елементах географічної близькості: територіальна концентрація субпідприємств; вільно доступна кваліфікована робоча сила; швидкі формальні та неформальні комунікації завдяки спільній базі знань фірм, працівників та суспільства. А. Маршалл описав концепцію колективного знання в межах виробничої зони терміном "виробнича атмосфера", яку також можна визначити фразою "знання [про виробництво] бринить у повітрі" [Див.: 5].

Осмислюючи сенс концепції "промислової атмосфери", зазначимо, що для А. Маршалла вона має переважно інтелектуально-духовне наповнення. Для нього це переважно соціально-економічний клімат, що побутує в певній місцевості з його формальними й неформальними звичаями, традиціями та прямою й непрямою включеністю у виробництво й

бізнес. Наприклад, в умовах України такого роду знання в галузі вугільної промисловості притаманні населенню Донбасу, морської справи - Одеси, лісового господарства - Івано-Франківщини, горюдини - Херсонщини, буряківництва й вирощування картоплі - Тернопільщини тощо. Не відкидаючи складових промислової атмосфери минулого, у наш час територіальні просторові обмеження у формі кластерів набувають вирішального значення за умови, якщо в "промисловій атмосфері" панує всепроникаючий присмак креативності. Рух капіталу й робочої сили орієнтується на привабливу "промислово-атмосферну", і на її територію спрямовуються їхні потоки.

Розуміння доцільності створення привабливого інвестиційного клімату розгалужує орієнтацію державних органів у питаннях створення умов для бізнесу на загальнонаціональний і регіональний (або ще вужчий - локальний) напрямки. У цьому аспекті кластери розвиваються як форма, у рамках якої місцевості й адміністративні території формують системи досягнення найвищих результатів у конкуренції за розвиток високотехнологічних виробництв і продуктів. Активну участь у кластерній організації беруть насамперед малі й середні підприємства. Проте й транснаціональні компанії не лишаються остороною цієї форми організації виробництва, шукаючи в співпраці з фірмами кластера нові конкурентні переваги місцевого характеру.

Кластерна форма організації виробництва набула особливої популярності після того, як вона виявила високу ефективність у використанні нових знань і розвитку інноваційних технологій та продуктів. Досвід Силіконової долини США засвідчив, що в рамках глобальної циркуляції результатів науково-технічних досягнень на локальних територіях виокремлюються лідери, навколо яких формуються високоефективні локальні виробничі системи, які стають успішними в глобальній конкуренції. Урок із Силіконової долини дає розуміння того, що у сфері інновацій переваги кластеризації для фірм можуть виявлятися у формуванні спеціалізованих агломерацій із достатньо широкою географічною мережею. Фірми з місцем розташування в центрі кластерів мають використовувати активи місцевого рівня, запозичуючи одночасно глобальні ресурси з потоків ключових знань, інформації та навичок.

Життєздатність інноваційних кластерів значною мірою залежить від гуманітарної інфраструктури. Особливо велику роль у функціонуванні кластерів відіграють наукові й освітні установи, які мають унікальне значення для локального розвитку. В ідеалі, у тих сферах діяльності, що охоплює кластер, науково-освітні заклади повинні утвердитися серед глобальних лідерів. До того ж, підживлюючи фірми кластера новими ідеями, вони отримують від бізнесу замовлення, експериментальну базу й фінансування для розвитку науково-дослідної й навчальної діяльності.

Зазначена якість кластерної організації може мати особливо велике значення для України. В умовах зменшення фінансування науки й освіти, з одного боку, та зростання відповідальності місцевих органів влади за зменшення безробіття та створення нових робочих місць, особливо для молоді, доцільно орієнтуватися на пошук резервів формування локальних виробничих структур регіонального характеру. Найбільш перспективним у цьому відношенні є й стимулювання університетської науки в розробці нових інноваційних продуктів і формування на ос-

нові використання їх результатів нових виробництв. У зв'язку із цим кластерна політика має враховувати іноземний досвід щодо розвитку регіональних центрів навколо нового покоління фахівців науково-дослідних фірм та університетів. Ключовим чинником для них може бути включення до трансдисциплінарних дослідних мереж, що мають достатньо ресурсів для розвитку як суттєва складова власної регіональної політики в галузі науки.

Розглядаючи зв'язок кластерної організації й науково-освітніх установ, не можна абсолютизувати значення локального аспекту в їх відносинах. Дослідження свідчать, що високий рівень конкурентоспроможності може бути забезпечений за умови добре розвинутих зовнішніх, включаючи й міжнародні, зв'язків [7, р. 1689-1706]. Так, аналізуючи діяльність кластера програмного забезпечення Осло, Ісаксен показує, що на початковому етапі становлення об'єднання важливими є прямі контакти та взаємодія між консалтинговими фірмами, клієнтами й постачальниками. Просторова близькість сприяє обміну знаннями face-to-face. Проте ці переваги для "нового" кластера треба вважати "ембріональними", тобто такими, які на ранньому етапі свого розвитку забезпечують доступ до спеціалізованих ринків праці та локальної інфраструктури, припускаючи, що поступово буде використано створений потенціал і подальше зростання вимагатиме розвитку зовнішньої економіки й ширшої інституційної підтримки [8, р. 966].

В економічній науці "блоку плямою" залишається проблема кластерної політики щодо периферійних (депресивних) регіонів. Переважна більшість науковців концентрує свою увагу на пошуку форм і механізмів створення й функціонування кластерів у розвинутих регіонах, які мають потужні науково-технічні й виробничі ресурси. Що стосується депресивних регіонів або регіонів, які через певні новітні тенденції пережили кризу й потребують відродження щонайменше в традиційних напрямках діяльності, то адаптація кластерних форм до завдань їх розвитку розробляється занадто слабо. Нині в літературі з регіональної проблематики однією з домінантних точок зору є те, що економіку неблагополучних територій можна оживити за допомогою відповідної політики знань та інновацій (Початок цим дослідженням покладено в працях: 5; 14, р. 527-536; 27, р. 491-504). Розвиваються також дослідження з відновлення старопромислових регіонів. Для них, як показує аналіз, проблемним є найчастіше не стільки відсутність необхідної інституційної насиченості (institutional thickness), скільки спадщина колективного мислення, орієнтованого на старі технології й "виробничу рутину" ("ways of doing") [Див.: 2]. Такий стан Г. Грабхер визначив поняттям "когнітивне блокування" [16, р. 1-31]. Вихід із нього очевидний: кластер має прийняти інноваційні рішення вищого рівня, які забезпечують вихід із традиційного для нього творчого поля. Це потребує відходу від колишніх звичок, тобто своєрідного звільнення від минулого, що, за авторством Джонсона, отримало назву "інституційної забудькуватості" (institutional forgetfulness) [20, р. 20-43].

Стартові умови розвитку регіональних кластерів частіше за все мають відтворити класичний варіант їх виникнення чи створення [11, р. 99-129; 25, р. 293-313; 26, р. 410]. Для цього повинні бути з'ясовані можливості співпраці всередині агломерації підприємств регіону попри наявність конкуренції між

ними. Важливою складовою кластерної політики має стати формування мережі місцевих постачальників послуг і клієнтів для великих підприємств на основі передавання в аутсорсинг певного кола їхніх функцій. Особливу роль при цьому мають відіграти вищі навчальні заклади й науково-дослідні установи, які треба залучити до формування й реалізації інноваційної політики бізнес-структур і регіону в цілому. Внаслідок таких процесів варто очікувати виникнення різного роду малих і середніх підприємств. Зрештою, створюється система вертикального або горизонтального співробітництва в рамках регіону.

Нові теоретичні підходи, на основі яких здійснюються акції щодо створення кластерних виробничих систем, базуються на концепціях еволюційної та інституційної економік (evolutionary and institutional economics) і транзакційних витрат (transaction costs). З огляду на це, найчастіше використовуються теоретичні системи гнучкої спеціалізації; соціального будівництва; локального, місцевого або регіонального ринків праці; регіональних мереж та орієнтована на довкілля модель. Відповідно для регіонального рівня можна використати три підходи при створенні кластерів. У публікаціях Гансона, Глезера, Скотта, Шторпера розвивається ідея функціональної організації, у якій домінують гнучка спеціалізація й кооперація в науково-технічному розвитку [15, р. 83-98; 17, р. 477-494; 32, р. 215-232]. Інший варіант представлений у дослідженнях Браманти, Гаррісона, Гордана, Джонсона, Греґерсена, Морґана, Ратті, Шторпера [27, р. 491-503; 31; 35, р. 407-422; 36, р. 479-490]. Він полягає в запровадженні соціально-творчої співпраці, яка орієнтується на регіональний патріотизм і базується на обміні інформацією в умовах особистісних зв'язків та формуванні середовища довіри. Серед науковців з економічної географії дискутуються локально-просторові форми кластерних систем [23; 40]. Вони віддають пріоритет факторам фізичних і культурних переваг території, урахувавши при цьому її діловий клімат і готовність широкої громадськості до змін.

Висновки

1. Дискусії навколо проблематики кластерної організації функціонування виробничих систем розвиваються в європейській та американській науковій літературі з орієнтацією на новітні виклики, що характерні для світової економіки. Вони пов'язуються з теоріями "нового регіоналізму" і "нової географії". При цьому виробляється організаційний механізм, за якого, не втрачаючи вигод від використання переваг глобалізації, задіюються конкурентні переваги географічної близькості суб'єктів підприємництва з метою забезпечення високої продуктивності та її зростання й лідерства в інноваційній діяльності.

2. Формування кластерів обумовлює необхідність зміни системи партнерських відносин на користь місцевих підприємств, підпорядкування підприємствами-лідерами суміжників, створення бізнес-груп із приданих та новостворених фірм.

3. Критерії, за якими визначається доцільність створення кластера, включають забезпечення високої середньої заробітної плати, розширення бази зайнятості, створення експортного потенціалу, залучення до свого складу підприємств-лідерів національної економіки, приріст місцевої економіки.

4. У політиці кластеризації пріоритет має надаватися використанню нових знань і розвитку інноваційних технологій та продуктів, що забезпечується

переважно гуманітарною інфраструктурою, насамперед науковими й освітніми установами.

5. Кластери розглядаються як ефективна форма розвитку депресивних територій та відродження старопромислових регіонів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Audretsch D. B. Knowledge Spillovers and the Geography of Innovation and Production / D. B. Audretsch, M. P. Feldman // *American Economic Review* 86. - 1996. - Pp. 630-640.
2. Braczyk H. J. Regional Innovation Systems: The Role of Governance in a Globalised World / H. J. Braczyk, P. Cooke, M. Heidenrich. - London : UCL Press, 1998.
3. Becattini G. From Marshall's to the Italian "Industrial Districts". A Brief Critical Reconstruction [Електронний ресурс] / G. Becattini. - Режим доступу : http://www.tci-network.org/media/asset_publics/resources/000/000/685/original/becattini_marshall.pdf.
4. Cainelli G. Spatial Agglomeration and Business Groups: New Evidence from Italian Industrial Districts / G. Cainelli, D. Iacobucci, E. Morganti // *Regional Studies*. - Vol. 40.5. - July 2006.
5. Cooke P. The Rise of the Rustbelt / P. Cooke. - London : UCL Press, 1995.
6. Cumbers A. Institutions, Power and Space: Assessing the Limits to Institutionalism in Economic Geography / A. Cumbers, D. MacKinnon, R. McMaster // *European Urban and Regional Studies*. - 2003. - 10. - Pp. 327-344.
7. Cumbers A. Innovation, Collaboration and Learning in Regional Clusters: a Study of SMEs in the Aberdeen Oil Complex / A. Cumbers, D. Mackinnon, K. Chapman // *Environment and Planning A*, 35. - 2003. - Pp. 1689-1706.
8. Cumbers A. Introduction: Clusters in Urban and Regional Development / A. Cumbers, D. MacKinnon // *Urban Studies*. - May 2004. - Vol. 41. - Nos 5/6.
9. Doeringer P. B. Business Strategy and Cross-Industry Clusters / P. B. Doeringer, D. G. Terkla // *Economic Development Quarterly* 9. - 1995. - Pp. 225-237.
10. DTI (Department of Trade and Industry). Our Competitive Future: Building the Knowledge Driven Economy. Cm 4716. - London : DTI, 1998.
11. Enright M. J. Regional clusters: what we know and what we should know // *Innovation Clusters and Interregional Competition* / [Broecker J., Dohse D., Solt-Wedel R. (Eds.)]. - Berlin : Springer, 2003. - Pp. 99-129.
12. European Commission. Regional clusters in Europe. Report to the Enterprise Directorate General by KPMG Special Services. - EIM Business & Policy Research; ENSR. - Brussels : European Commission, 2002.
13. Feser E. National industry cluster templates: a framework for applied regional cluster analysis / E. Feser, E. Bergman // *Regional Studies* 34. - 2002. - Pp. 1-19.
14. Florida R. Towards the Learning Region / R. Florida // *Futures*, 27. - 1995. - Pp. 527-536.
15. Glaeser. The New Economics of Urban and Regional Growth // *The Oxford Handbook of Economic Geography* / [Clark G. L., Feldman M. P. and Gertler M. S. (Eds.)]. - Oxford : Oxford University Press, 2000. - Pp. 83-98.
16. Grabher G. Rediscovering the Social ins the Economics of Interfirm Relations // *The Embedded Firm: On the Socio-economics of Industrial Networks* / G. Grabher. - London : Routledge, 1993. - Pp. 1-31.
17. Hanson G. H. Firms, Workers, and the Geographic Concentration of Economic Activity / G. H. Hanson // *The Oxford Handbook of Economic Geography* / [Clark G. L., Feldman M. P. and Gertler M. S. (Eds.)]. - Oxford : Oxford University Press, 2000. - Pp. 477-494.
18. Kelton C. M. L. Using the North American Industry Classification System (NAICS) to Identify National Industry Cluster Templates for Applied Regional Analysis / C. M. L. Kelton, M. K. Pasquale, R. P. Rebelein // *Regional Studies*. - April 2008. - Vol. 42.3.
19. Lovering J. Theory Led by Policy: the Inadequacies of the 'New Regionalism' (Illustrated from the Case of Wales) / J. Lovering // *International Journal of Urban and Regional Research*. - 1999. - 23. - Pp. 379-395.

20. Johnson B. Institutional Learning / B. Johnson // National Systems of Innovation / [B. A. Lundvall (Ed.)]. - London : Frances Pinter, 1992. - Pp. 20-43.

21. MacLeod G. New Regionalism Reconsidered: Globalisation, Regulation and the Recasting of Political Economic Space / G. MacLeod // International Journal of Urban and Regional Research. - 2001. - 25. - Pp. 804-829.

22. MacKinnon D. Learning, Innovation and Regional Renewal: a Critical Appraisal of Current Debates in Regional Development Studies / D. MacKinnon, A. Cumbers, K. Chapman // Progress in Human Geography. - 2002. - 26. - Pp. 293-311.

23. Maillat D. Interactions between Urban Systems and Localized Productive Systems: An Approach to Endogenous Regional Development in Terms of Innovative Milieus / D. Maillat // Working Paper. - 1997. - No. 9701b. IRER, Neuchatel.

24. Malmberg A. The Elusive Concept of Localisation Economies: Towards a Knowledge-Based Theory of Spatial Clustering / A. Malmberg, P. Maskell // Environment and Planning A, 34. - 2002. - Pp. 429-449.

25. Markusen A. Sticky Places in Slippery Space: a Typology of Industrial Districts / A. Markusen // Economic Geography. - 1996. - 72. - Pp. 293-313.

26. Matuschewski A. Regional Clusters of the Information Economy in Germany / A. Matuschewski // Regional Studies. - May 2006. - Vol. 40.3. - Pp. 409-422.

27. Morgan K. The Learning Region: Institutions, Innovation and Regional Development / K. Morgan // Regional Studies. - 1997. - 31(5). - Pp. 491-504.

28. OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development). International Conference on Territorial Development. Local Clusters, Restructuring Territories. - Paris, January, 2002.

29. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations / M. E. Porter. - New York : Free Press, 1990; 1998.

30. Porter M. E. Clusters and the New Economics of Competition / M. E. Porter // Harvard Business Review. - 1998. - Pp. 76-90.

31. Ratti R. The Dynamics of Innovative Regions. The GREMI Approach / R. Ratti, A. Bramanti, R. Gordan. - Aldershot : Ashgate, 1997.

32. Scott A. J. High Technology Industry and Regional Development: a Theoretical Critique and Reconstruction / A. J. Scott, M. Storper // International Science Journal. - 1987. - 112. - Pp. 215-232.

33. Steiner M. The Discreet Charm of Clusters: an Introduction // Clusters and Regional Specialisation / M. Steiner. - London : Pion, 1998.

34. Steinle C. Merging a Firm-centred and a Regional Policy Perspective for the Assessment of Regional Clusters: Concept and Application of a "Dual" Approach to a Medical Technology Cluster / C. Steinle, H. Schiele, K. Mietzner // European Planning Studies. - February 2007. - Vol. 15. - No. 2. - Pp. 235-251.

35. Storper M. Flexibility, Hierarchy and Regional Development: The Changing Structure of Industrial Production Systems and Their Forms of Governance in the 1990's / M. Storper, B. Harrison // Research Policy, 1991. - 20. - Pp. 407-422.

36. Storper M. Learning Economies, Innovation Systems and European Integration / M. Storper, B. Harrison // Regional Studies. - 1997. - 31. - Pp. 479-490.

37. Storper M. The Regional World: Territorial Development in a Global Economy / M. Storper. - London : Guildford Press, 1997.

38. Yamawaki H. The Evolution and Structure of Industrial Clusters in Japan / H. Yamawaki // Small Business Economics 18. - 2002. - Pp. 121-140.

39. Vayrynen R. Old and New Regionalism / R. Vayrynen // International Studies Review. - 2003. - Vol. 5. - № 1. - Pp. 25-51.

40. Werle R. Verbände und Multimedia in der Region. Empirische Befunde aus Baden-Württemberg / R. Werle, B. Meisheit // Arbeitspapier der Akademie für Technikfolgenabschätzung 80. - Stuttgart : Werle & Meisheit, 1997.

Districts". A Brief Critical Reconstruction, available at: http://www.tci-network.org/media/asset_publics/resources/000/000/685/original/becattini_marshall.pdf.

4. Cainelli G., Iacobucci D. & Morganti E. (2006), *Regional Studies*, Vol. 40.5, July.

5. Cooke P. (1995), *The Rise of the Rustbelt*, UCL Press, London.

6. Cumbers A., MacKinnon D. & McMaster R. (2003), *European Urban and Regional Studies*, 10, pp. 327-344.

7. Cumbers A., Mackinnon D. & Chapman K. (2003), *Environment and Planning A*, 35, pp. 1689-1706.

8. Andy Cumbers & Danny MacKinnon (2004), *Urban Studies*, Vol. 41, Nos 5/6, May.

9. Doeringer P. B. & Terkla D. G. (1995), *Economic Development Quarterly*, 9, pp. 225-237.

10. DTI (Department of Trade and Industry). *Our Competitive Future: Building the Knowledge Driven Economy. Cm 4716* (1998), DTI, London.

11. Enright M. J. (2003), Regional clusters: what we know and what we should know, in Broecker J., Dohse D., Solt-Wedel R. (Eds.), *Innovation Clusters and Interregional Competition*, Springer, Berlin, pp. 99-129.

12. European Commission. *Regional clusters in Europe. Report to the Enterprise Directorate General by KPMG Special Services. - EIM Business & Policy Research; ENSR* (2002), European Commission, Brussels.

13. Feser E. & Bergman E. (2002), *Regional Studies*, 34, pp. 1-19.

14. Florida R. (1995), *Futures*, 27, pp. 527-536.

15. Glaeser. (2000), The New Economics of Urban and Regional Growth, in Clark G. L., Feldman M. P. and Gertler M. S. (Eds.), *The Oxford Handbook of Economic Geography*, Oxford University Press, Oxford, pp. 83-98.

16. Grabher G. (1993), Rediscovering the Social in the Economics of Interfirm Relations, in G. Grabher (Ed.), *The Embedded Firm: On the Socio-economics of Industrial Networks*, Routledge, London, pp. 1-31.

17. Hanson G. H. (2000), Firms, Workers, and the Geographic Concentration of Economic Activity, in Clark G. L., Feldman M. P. and Gertler M. S. (Eds.), *The Oxford Handbook of Economic Geography*, Oxford University Press, Oxford, pp. 477-494.

18. Kelton C. M. L., Pasquale M. K. & Rebelein R. P. (2008), *Regional Studies*, Vol. 42.3, April.

19. Lovering J. (1999), *International Journal of Urban and Regional Research*, 23, pp. 379-395.

20. Johnson B. (1992), Institutional Learning, in B. A. Lundvall (Ed.), *National Systems of Innovation*, Frances Pinter, London, pp. 20-43.

21. MacLeod G. (2001), *International Journal of Urban and Regional Research*, 25, pp. 804-829.

22. MacKinnon D., Cumbers A. & Chapman K. (2002), *Progress in Human Geography*, 26, pp. 293-311.

23. Maillat D. (1997), *Working Paper*, No. 9701b. IRER, Neuchatel.

24. Malmberg A. & Maskell P. (2002), *Environment and Planning A*, 34, pp. 429-449.

25. Markusen A. (1996), *Economic Geography*, 72, pp. 293-313.

26. Matuschewski A. (2006), *Regional Studies*, Vol. 40.3, May, pp. 409-422.

27. Morgan K. (1997), *Regional Studies*, 31(5), pp. 491-504.

28. OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development). *International Conference on Territorial Development. Local Clusters, Restructuring Territories* (2002), Paris, January.

29. Porter M. E. (1990, 1998), *The Competitive Advantage of Nations*, Free Press, New York.

30. Porter M. E. (1998), *Harvard Business Review*, pp. 76-90.

31. Bramanti A. & Gordan R. (1997), *The Dynamics of Innovative Regions. The GREMI Approach*, Ashgate, Aldershot.

32. Scott A. J., Storper M. (1987), *International Science Journal*, 112, pp. 215-232.

33. Steiner M. (1998), The Discreet Charm of Clusters: an Introduction, in M. Steiner (Ed.), *Clusters and Regional Specialisation*, Pion, London.

34. Steinle C., Schiele H. & Mietzner K. (2007), *European Planning Studies*, Vol. 15, No. 2, February, pp. 235-251.

REFERENCES

1. Audretsch D. B. & Feldman M. P. (1996), *American Economic Review*, 86, pp. 630-640.

2. Braczyk H. J., Cooke P. & Heidenrich M. (1998), *Regional Innovation Systems: The Role of Governance in a Globalised World*, UCL Press, London.

3. Becattini G. *From Marshall's to the Italian "Industrial*

35. Storper M. & Harrison B. (1991), *Research Policy*, 20, pp. 407-422.
36. Storper M. & Harrison B. (1997), *Regional Studies*, 31, pp. 479-490.
37. Storper M. (1997), *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*, Guildford Press, London.
38. Yamawaki H. (2002), *Small Business Economics*, 18, pp. 121-140.
39. Vayrynen R. (2003), *International Studies Review*, Vol. 5, № 1, pp. 25-51.
40. Werle R., Meisheit B. (1997), *Arbeitspapier der Akademie für Technikfolgenabschätzung 80*, Werle & Meisheit, Stuttgart.

Yevheniy Kurylyak

CLUSTERS AS FUNCTIONING FORM OF LOCAL PRODUCTION SYSTEMS: THEORETICALLY-APPLIED ASPECTS

The nature, content and conceptual apparatus of clustering processes, their relationship with the concept of new regionalism are uncovered. The methods of determination and competitive advantages, while creating cluster development enterprises, which constitute its structure, the formation of cluster policy in depressed regions are formulated. The criterias that can be the basis of target selection clusters are adduced. The importance for the formation of industrial cluster atmosphere in the region and humanitarian infrastructure are presented. Original theoretical positions developed within the concept of "new regionalism", based on which we can see the confirmation, that regional development should be based on internal competitive advantages, resources of local economy, and also the cross-sector production under transfer of significant powers of regional authorities are expanded. Herewith the regional authorities reborn in diversified corporation that competes with other regions in creating favorable conditions for economic activities according to the laws of science, information and innovation potentials. Cluster organization usually causes a need to change the internal organization of association members, their goals and mission of forming business groups which are acquired or newly singled by one businesses owner. In innovation field advantages of clustering for firms can be transpired in the formation of specialized agglomerations with a broad geographic network. Firms with location in the center of the cluster must use local assets, borrowing both global resources with the key flows of knowledge, information and skills. Ideally, in the areas of cluster research educational institutions must foothold among the global leaders.

Keywords: Agglomeration, institutional saturation, institutional forgetfulness, infrastructure, cluster, competitive advantages, new regionalism, provincial region, industrial area theory.

© Е. Куриляк

Надійшла до редакції 29.01.2013

УДК 332.821:365.246

ЖИТЛОВА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ

ЛЮДМИЛА ЛОГАЧОВА,

кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник
Інституту економіки промисловості НАН України, м. Донецьк

У статті розкрито особливості реалізації житлової політики в промислових регіонах України. Виконано оцінку житлового фонду, стану житлового забезпечення та обсягів інвестицій у житлове будівництво. Запропоновано пріоритетні заходи з корегування регіональних Стратегій соціально-економічного розвитку до 2020 р.

Ключові слова: сталий розвиток, житлова політика, житлово-комунальне господарство, промисловий регіон.

Постановка проблеми. Формування умов сталого розвитку регіонів відбувається під дією впливових чинників, які продукуються різними сферами суспільно-політичного життя. Житлово-комунальна сфера включає економічні, соціальні та екологічні інтереси суспільства, а головна мета її функціонування має соціальну спрямованість, її послуги виробляються суб'єктами економічних відносин, функціонування яких має бути беззбитковим, економічно

доцільним та екологічно прийнятним із огляду на ефективне використання загальнонаціональних ресурсів.

Вирішення концептуальних питань житлової політики є, з одного боку, передумовою, а з іншого - наслідком упровадження механізмів сталого розвитку (економічних, правових, соціальних, духовних тощо), здатних забезпечувати ефективність виробничо-господарської й соціокультурної діяльності з

№ 1 (121) січень-лютий 2013 р.